

Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri

Dosay KENJETAY

Arş. Gör., Ahmet Yesevî Ü.

Giriş

Hikmet tarzının kurucusu olan Ahmet Yesevî, bugüne kadar daha ziyade fikrî yönü ve menkıbelerle örülü bir hayat hikâyesi ile tanınmıştır. Mamafih, bugünlerde bilhassa Orta Asyalı araştırmacılar tarafından onun gerçek tarihî şahsiyetinin aydınlatılmasına yardımcı olacak mahiyette bazı vesikaların neşredilmekte olduğunu memnuniyetle müşahede etmekteyiz. Bu da yeniden bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Türk topluluklarının millî kimlik arayışından ve yetmiş yıl süren baskıcı ateist ideolojinin neden olduğu manevî boşluğu doldurma ve aynı zamanda kendi fitrat dinine sarılma çabasından kaynaklanmaktadır.

Eğer bir toplum ayakta kalmak istiyorsa, onun çaresi kendi temel kültürel değerlerini tanımak, fitratındaki manevî cevherlere sahip çıkmak ve hakikati kendinde aramaktır. Toplumumuzdaki problemlerin çözümlerini başka kültür ve medeniyetlerde değil, kendi tarihî geçmişimizde aramalıyız. Şu andaki zorlukları çözebilecek "anahtarlar'ın" en önemlisi Hoca Ahmet Yesevî'nin öğretisidir. Çünkü Hoca Ahmet Yesevî kendi zamanında topluma yeni bir insan modeli sunabilmiştir, topluma yeni boyut, yeni ufuk kazandırabilmiştir.

İşte çalışmamızın konusunu teşkil eden Yesevîlik kültürü, Yesevî'nin şahsiyeti ve ahlâkî öğretileri ve temsil ettiği görüşlerini inceleme, araştırma objesi olarak almanızdaki amaç da onun ilminin (doktrininin) gerekliliğinden, güncelliğindedir.

Ahmet Yesevînin Yaşadığı Devir

Ahmet Yesevî'nin hayatını, şahsiyetini ve tesirini anlatmadan önce, onun ye-

tişmesinde, gelişmesinde tesiri olan XI-XII. asırlardaki Maverâünnehr'in genel durumunu gözden geçirmemiz gerekir. Çünkü Ahmet Yesevî'nin yetişip yaşadığı devri, tasavvufu öğrendiği, ayrıca fikirlerini ve tarikatini yaydığı çevrelerin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını dikkate almadan, genel durumu tanımadan, onun kültürel alt yapısı hikmetlerinin dil özellikleri, tarihî şartları hakkında hüküm vermek zordur.

Türkistan coğrafyası içerisinde Sırderya, Aral Gölü etrafı, Yedi-Su, Issık Göl, Tyan-Şan dağlarının güney bölgesi, Yarkent havzasındaki Kulca ve Kaşgar şehirleri yer almaktadır. Bu bölgelerde çeşitli Türk kabileleri yaşamaktaydı. Bu Türk kabilelerinden Oğuz, Karluk, Kıpçak gibi büyük boylar oluşmuştur. Bunların yanında Maverâünnehr ve Şaş havzasında tarımla uğraşan İran kökenli Soğduluklar da var idi.

Kaşgar'da kendilerine özgü alfabeleri olan, Budha dinindeki Uygurlar yaşıyordu. Yedisu'nun güney batısındaki Türgeşlerden Tuhsu, Argu boyları Şaş, İsfidjap¹ Balasağun şehirlerinde çok eskiden beri yaşamaktaydılar ve yerleşik hayat kültürüne sahiptiler. Bu boyların lisânı Kaşgarlı Mahmut'un ifadesiyle Soğdu diliyle karışmış durumdaydı.

Türkistan'da, X. Asırda Samanîler ve Oğuz olmak üzere iki devlet ortaya çıktı.

Türk boylarından Karluklar Yedisu'da ve Doğu Tyan-Şan'da; Çiğilller Yedisu'nun güneyinde yaşamakta iken sonradan Karluk'lar birliği içerisine dahil oldu. Yağmalar, Issık Göl'ün güneyinde Doğu Türkistan'da, yani Kaşgar'da yaşadılar. Sonra bu boydan, İslâm'ı ilk resmî devlet dini olarak kabul eden meşhur Abdü'l-Kerim Satuk Buğra Han (955-956) çıkmıştır. Onun İslâmiyeti kabul etmesi, Türklerin tarihinde ve hayatında önemli dönüm noktası oldu.² Ancak, Yesevî'nin yaşadığı XII. asra gelindiğinde bile Türklerin büyük çoğunluğu Müslüman değildi. Hatta Müslüman olan Türklerle, Müslüman olmayanlar arasında şiddetli savaşlar cereyan ediyor, Müslüman olanlar diğerlerini kâfir olarak görüyorlardı.

Karahanlı devletinin ilk kuruluşunda merkezî idare sistemi zayıftı. 1041-1042 yılında Karahanlılar; Batı Karahanlı (başkenti Uz Kent) ve Doğu Karahanlı (başkenti Balasağun) olarak ikiye bölündüler. Batı Karahanlılar'ın hakîmiyetinde olan Maverâünnehir'deki Buhara, Semerkand ve Şaş gibi şehirlerde din âlimlerinin ve fakihlerin³ otoritesi büyüktü. Çünkü, din adamları ilk günden beri hane-danlarla sıkı ilişki içindeydiler. Buhara medreseleri; Müslüman dünyasına, Hane-fî fakihî ve din âlimi yetiştirecek ilim merkezlerine dönüşmüştü. Karahanlılar dö-

1 Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1983, s. 6.

2 Balasağunskiy, Yusuf, *Blagodatnoe Znaniye*, İzdaniye: S.N. İvanov, Moskova 1983, s.496.

3 Kabakçı, Ziya, *XI-XII. aa. Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, ss. 303-305.

neminde, şehirlerde ilim, sanat, kültür ve edebiyatta önemli ilerlemeler olmuştur.⁴ Bu dönemlerde çoğalan kervansaraylar vasıtasıyla, Türkistan'da mal akımı kolaylaşmıştır. Ticarî faaliyetlerin yoğunluğu, bölgede bilgi ve düşüncenin yayılmasına ortam hazırlamıştır.⁵ Zaten İslâm'dan önce de bu bölge, İpek Yolu güzergâhı üzerinde bulunuyordu. Nitekim, Richard Hartmann da Türkistan'ın İslâm fetihlerinden önce ve sonra, Uzakdoğu ile İran arasındaki işlek kervan yollarının kavşağında olduğunu, güneyden Hindukuş dağları üzerinden gelen bir ticaret yolunun da buraya kavuştuğunu, dolayısıyla bu bölgenin birçok kültür ve dinin karıştığı ve yaşadığı bir merkez olduğunu vurgulamıştır.⁶

Yesevîliğin geliştiği Argu, Hvarizm (Bakırğan, Uzboy) ve Fergana illerinde, XI-XII. yüzyıllarda, Türklerle beraber henüz Türkleşmemiş İranlıların mevcudiyeti ve Yesevîliğin yayıldığı Sırderya, İlek ve Fergana bölgelerindeki Türklerin Mazdeizm ve Muğ dini, Manî, Senevî veya düalist mezheplere mensup oldukları tarihen bilinen bir gerçektir.

1040 yılı Dandanakan savaşında Mesut Gaznevî'nin askerleri Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e (1038-1063) yenildi. Horasan, Batı İran, Azerbaycan ve 1055'te de Bağdat, Tuğrul Bey'in hâkimiyeti altına girdi. Karahanlılar için bu bir tehlike yarattı. 1089'da Melik Şah, Buhara ile Semerkand'ı ele geçirdi. Bu hadiseden itibaren Karahanlılar, Selçuklulara tâbi olmuşlardır. Melik Şah'ın ölümünden sonra Selçuklu devletinde karışıklıklar zuhur etmeye başladı. Bu sırada Semerkand emiri Aslan Han Muhammed İbn Süleyman (1120-1130) siyasi istikrar sağlamaya çalıştıysa da iş tersine gitti. Çünkü, 1118 yılında Selçuklu tahtına Sultan Sancar oturdu ve Aslan Han yine ona tâbi olmak zorunda kaldı. Batı Karahan devletinde din adamları ile aristokrasi arasında bitmez kavgalar başladığından Aslan Han'ın iktidarı ve devlet çökmeye yüz tuttu.⁷ Bundan dolayı XII. asrın başında Batı Karahanlılar siyasi iktidatlarını kaybettiler ve Selçuklulara tâbi oldular. 1130'da Arslan Han ve Sancar Bey'in arası bozuldu ve Sultan Sancar Semerkand'ı aldı. Batı Karahan devletinin çökmesiyle birçok şehirde bağımsız yönetimler ortaya çıktı. Onlardan biri olan Âl-i Burhan (Sadır-ı Cihan) ailesi, Buhara iktidarını ellerine aldılar.⁸ Sadırlar yüksek otoriteye sahip, Hanefî fıkıhçılarıydılar. Çok zengin ve aynı zamanda da Hanefî mezhebine bağlı çok sayıda âlim yetiştirmiş bir aile olan Âl-i Burhan tarafından yönetilmekte olan Buhara, İslâm dünyasının muhtelif yörelerinden ve bilhassa Türkistan'ın her tarafından gelmiş ilim tâipleleriyle dolu medreseleriyle, Maverâünnehr'deki en dikkat çekici ilim ve kültür

4 Balasağunskiy, *Blagodatmoe Znaniye*, ss. 504-505.

5 Şeker, Mehmet, *Ahmet-i Yesevî-Hayatı-Eserleri-Tesirleri*, İstanbul 1996, s. 604.

6 Babinger, Frans, "Die Religionen der Erde III", *Der İslâm*, Münih 1966, s. 129.

7 Bartold, V., *Bogra Han., İlek Han.*, (statii) Soçineniya, Moskova 1964, c.II, s.494.

8 Ahunovoy, M., *İstoriya Uzbekskoy SSR*, Taşkent 1967, c. I, s.383.

merkezi idi.⁹

1130'de Karakitaylar (Kıdanlar) Balasagun'u ve Kaşgar'ı ele geçirdiler ve Budizm tekrar canlandı.¹⁰ 1138'de ise Batı Karahan devletini Hodjent'te yapılan savaşta yerle bir ettiler. Buhara, Semerkand gibi şehirleri zaptettiler. Sadır-ı Cihan ailesinin reisi Hüsameddin Ömer'i öldürdüler ve aileyi kendilerine tâbi ettiler. Bu dönemde Selçuklu devleti de kendi içinden zayıfladı ve Oğuzların isyanları nedeniyle de Sultan Sencer'in otoritesi sarsılmaya başladı. 1141'de Katvan'da Sultan Sancar Karakitay'a yenildi. Böylece, Karahanlılar ile Selçuklular'ın Mave-râünnehir'deki hakîmiyetleri sona ermiş oldu. En son Karahanlı kağanı, Osman bin İbrahim 1112-1113'de Harezşah Alaaddin Muhammed tarafından öldürüldü. Doğu Karahanlı devletini de, Nayman hanı Küçlük yok etti. XII. asrın sonuna kadar bütün Türkistan ve Mave-râünnehr Karakitayların hakîmiyeti altına alınmış oldu.¹¹

Karakitayların hanı, Gürhan unvanını taşıyordu. Dinleri maniheizm idi.¹² Son gürhan, Manî diye adlandırılmıştır. Müslüman kaynaklarında Kuman¹³ diye geçmektedir. Manihey dininin edebî eserleri, 'soğdu' şivesinde yazılmıştır.¹⁴ Karakitayların hakîmiyeti altına alınan bu bölgede, İslâm'ın yayılma hızı azaldı. Önceden sadece Müslüman olmayanlar cizye öderken, bundan sonra Müslümanlar da cizye ödemeye başladılar. Şüphesiz, XI-XIII. asırlarda, Mave-râünnehir'deki kargaşalar, taht mücadeleleri, düşmanca saldırılar sonucu ortaya çıkan sıkıntılar fukara halkın omuzuna bindi.

Anlaşılabileceği gibi, XI. ve XII. yüzyılları, sakin, rahat ve "İslâm'ın yayılmasına elverişli" olarak niteleyen, bizden önceki araştırmacılara katılmak zordur. Gerçekten de, XI-XIII. yüzyıllarda Orta Asya ve Kazakistan'daki düşmanca saldırılar ve zulüm, halkı kötü duruma düşürdü. Halkın ekinleri yakıldı, hayvanları zorla alındı, insanlar sürgüne gönderildi ve bir kısmı da kesildi... İnsanlar hayatlarından ümitlerini kestiler. Abdurrauf Fitrat: "*H. V-VI. yüzyıllarda devam eden bu kavgaların (savaşların) zararları zengin beylerden daha çok, alt tabakadaki insanlara acı çekti. Uzun süre devam eden savaşlarda aile reislerinin evlerinden senelerce uzak kalması, aile işlerinin sâhipsiz ve tarlalarının boş bırakılması, tabîî olarak alt sınıfların eziyet ve sıkıntı çekmelerine neden oldu*"¹⁵

9 Ahunovoy, *İstoriya Uzbekskoy SSR*, c. I., s.383.

10 Esin, Emel, "Ahmet Yesevi", *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 176.

11 Bosword, K., *Musulmanskıye Dinastii*, Moskova 1971, s.159.

12 Bartold, V., *Soçineniya Ga, T. II., Obşıye Raboti po İstortii Sredney Azii. Raboti po İstortii Kavkaza, Vostoçnoy Evrope*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, Moskova 1963, s.50.

13 Aynı eser, s.52.

14 Aynı eser, s. 216.

15 Fitrat, Abdurrauf, *Ahmad Yassaviy, Maorif ve Okutuvçu*, haz.: Dostkarayev, 1993, Yasaviy Kim Edi) Taşkent 1927, s. 23.

demek sûretiyle, bu döneme daha objektif bir yaklaşımda bulunmuştur.

Bu dönemin siyasî istikrarsızlığını, ahlâkî çöküşü ve toplumun huzursuzluğunu, o devrin edebiyatına bakarak da anlamak mümkündür. Meselâ; Kutlu Bilig'in (doğrusu Kutadğu Bilig) gayesi, yeni ahlâkî düzen kurmaktır. Devlet içindeki düzensizliği gidermenin, devleti adaletle yönetmeye, doğrudan Allah'a kulluk etmeye, adaletli ve akıllı davranmaya bağlı olduğunu bildirmektedir. Asıl konusu akla dayanan Kutlu Bilig'de, büyük Müslüman medeniyeti ve felsefî düşüncenin mahsulü olan tasavvufun tesiri de hissedilir.

İbrahim Hakkulov, "Yesevî, *halkın başında birçok sıkıntıların, musibetlerin olduğu bir dönemde yaşamış ve hikmetlerini de o zamanda yazmıştır. O; Türk devletleri olan, Karahanlılar ile Karakitaylar'ın arasındaki savaşları ve onların dehşetli âkıbetlerini görmüş, şiirlerinde bu facialara dair düşüncelerini de dile getirmiştir*"¹⁶ diyor.

Tacikova da, "Yesevî'nin eleştirileri ilk önce idarecilere ve din adamlarına yöneliktir. Yesevî, kendi yaşadığı toplumun düzenini, dinî-ahlâkî gayeler çerçevesinde tasavvufî hikmetleriyle yönlendirmeye çalıştı"¹⁷ diyerek, yukarıda zikrettiğimiz görüşü destekliyor. Buradan da büyük düşünürlerin görüş ve yaklaşımlarının iyi anlaşılması için yaşadıkları sosyo-kültürel çevrenin bilinmesinin gerekliliği ve düşünürlerin görüşleri üzerinde, yaşadıkları doğal, sosyo-ekonomik ve kültürel çevrenin belirleyici etkileri bulunduğunu ve onların yetişmesinin ve bilgi edinmesinin bu çevrelerin etkisi altında olduğu ortaya çıkar. Öte yandan düşünürler, görüş ve teorileriyle çevrelerini değiştirir ve sosyal değişimlere yön verirler.

Bartold, Moğol istilasından önceki Türkistan tarihini değerlendirirken, "...bu dönemlerde Türk dilinde ve mantığında yazılmış Ahmet Yesevî ve Süleyman Bakırğanî gibi şair mutasavvıfların, Türk göçebelerini İslâm'a çağıran şiirlerinden başka Türk edebiyatı eserlerini göremiyoruz. Kutlu Bilig'e gelince XI. asrın Türk dilindeki eseridir, ama tamamen, Türk kültürünün tarihî değerlerinden bahsetmiyor, tam tersine Farsî rubla... süslenmiştir"¹⁸ diyerek o dönemin edebî dilinde yazıldığını bildirmektedir.

Emel Esin de, "Ahmet Yesevî'nin 'Kutlu Bilig'i' okumuş olması pek muhtemel ise de onun tesirinde değildi. Kutlu Bilig, Burkan ve Manî dinlerinin kültürlerinde, asırlarca, sanat ve edebiyat eserleri vererek incelmış, istikrarlı bir Türk devlet ve edebiyat merkezinde yazılmış ve o merkeze hitabediyordu"¹⁹ di-

16 Hakkulov, İbrahim, *Ahmet Yesevî (Hikmetleri)*, çev.: S. Topçu, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1995, s. 13.

17 Tacikova, Klara, *İslâm: Dünyatanım, İdeolojiya, Siyaset, Kazakistan*, Almatı 1989, s.121.

18 Bartold, *Soçineniya Ga, T. II., Obşıye Raboti po İstori Sredney Azii. Raboti po İstori Kavkaza, Vostoçnoy Evropı*, s. 256.

19 Esin, Emel, "Ahmet Yesevî", *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 176.

yerek bu fikri savunmaktadır.

F. Köprülü ise, *"Türkler İslâmiyetin birçok unsurlarını doğrudan doğruya Araplardan değil, Acemler vasıtasıyla aldılar... Çünkü, Türklerle yabancı olmayan İranlılar, İslâm medeniyeti dairesine girmek için yine onlara yol gösterdiler... Kutlu Bilig'e gelince, o; mevzuu bakımından, "İranlıların Siyasetnâmele-ri tarzındadır"*²⁰ diyor.

Yine Bartold, aynı yerde: *"...Türk hanedanları yerli kültüre göre davrandı, saraylarında İranlı şairleri bulundurdular, kendileri de Farsça şiirler yazmışlardır"* diye Maverâünnehr (Türk) devlet idarecilerinin "yüksek kültür" anlayışlarını bildirmektedir²¹

Ahmet Yesevî'nin yaşadığı devri kısaca özetlersek, bu coğrafyada inanılmaz derecede korkunç cinayetler işleyen Bâtunî ve Rafizî unsurlar, devleti içten kemirerek yıkma noktasına getirmişlerdi. Müslüman halk geleceğinden endişeye düşmüştü. Diğer taraftan, dinine ve devletine bağlı halk, iktisadî sıkıntılar içinde kıvranıyordu. Çok geniş İslâm coğrafyasında haksız yere adam öldürmeler, baskınlar, soygunlar, yağmalar vb. faaliyetler, Müslümanları, tabir caizse, canından bezdirmişti. Türkler, dış düşmanlara karşı birleşmek yerine, lüzumsuz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Aynı zamanda, İslâmiyet'i ve onun getirdiği yenilikleri henüz benimseyebilmiş değillerdi. Din âlimleri, sünnî hanefiler ve sûfî tarikatlar arasında da sürekli görüş ihtilafları vardı.

Hayatı

Hoca Ahmet Yesevî'nin hayatını geçirdiği Maverâünnehir'deki Buhara ile Seyhun'un doğusundaki Sayram ve Yesi, onun doğumundan çok önce İslâm devleti sınırları içerisine girmiş, halkının büyük çoğunluğu Türklerden oluşan İslâm'ın yayıldığı bir bölgedir. Nitekim, Buhara ve Semerkand'ı içine alan Maverâünnehr, Emevîler devrinde fethedilmiş, bölge halkı Samanîler (819-1005) döneminde, Halife Mu'tasım (833-842) zamanında büyük çapta İslâmiyeti kabul etmiştir. 960'da muhtemelen Şaş ve Farab (Otrar) arasındaki hattın berisinde kalan Türklerden 200.000 çadır, İslâmiyeti kabul ettikleri gibi, X. yüzyılın ilk yarısında Kaşgar ve Balasâğun çevrelerinde İslâmiyet büyük oranda yayılmıştır. Dolayısıyla, Ahmet Yesevî'nin çocukluğunu geçirdiği ve daha sonra irşat faaliyetlerini yürüttüğü Yesi çevresi, ondan en az bir buçuk asır önce İslâmlaşmış veya İslâm'la tanışık idi, diyebiliriz. Sayram, Seyhun nehrinin sağ tarafındaki düzlüklerde yer

20 Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991, ss.21-22.

21 Bartold, *Soçineniya Ga, T. II., Obşıye Raboti po İstorii Sredney Azii. Raboti po İstorii Kavkaza, Vostoçnoy Evropı*, s. 256.

almaktadır. İslâm coğrafyacılarına göre Sayram aynı zamanda İsbicab/İsficab adını taşıyordu. Z. V. Togan, kelimenin aslının Sefid-Âb olduğunu, bunun da "Aksu" manasına geldiğini yazmaktadır. Makdisî, bu madde altında Sayram hakkında geniş bilgi vererek, kendi asrındaki şehri şöyle tanıtmaktadır: İsficab, büyük bir merkezdir. Mamurdur. Elbiseçiler çarşısı vardır. Dört kapılı camisi bulunmaktadır. Her kapının önünde bir ribat mevcuttur. Kapıları; Nucaket, Faruhan, Şakirâne ve Buhara isimlerini taşımaktadır. Fakirlere hergün katık ve ekmek verilir. 7000 dirhemlik çarşı geliri buraya tahsis edilmiştir. Bir rivayete göre de, 1700 ribat sayılmıştır. İsficab, cihat merkezidir.²²

İbn Havkal da, benzer ifadeleri kullanmakta ve şunları yazmaktadır: "... *Verimli ve zengin bir şehirdir. Horasan ve Maverâünnebr'e baraç konulduğu hâlde, İsbicab bundan hariç tutulmuştur. Civarında Bezabkes, Sûbânikes, Taraz, Otluk, Şilcî, Kûdûr, Süt kent, Şavgar (Şevgar), Safran ve Vesîç bulunmaktadır. XI. yüzyılda Argu ile Oğuz ili arasındaki sınır, Türk Ordu Şehri Sayram'dan geçiyordu...*"²³

İslâmiyetin Maverâünnehir'de yayılması ile Sayram ön plâna geçti. Nizamül-mülk'ün yazdığına göre, Harun er-Reşid zamanında Sayram'da, bir ribat inşâ ettirilmiş ve şehrin ticarî hayatına canlılık kazandırılmıştır. Müslüman Türklüğün en eski camilerinden biri de Sayram'da idi. Burada Hz. Ali evlâdından Şeyh İbrahim en çok hizmet gören evliya arasındaydı. Sayram (İsficab) Samanî hükümdarı İsmail b. Ahmet (892-907)'in amcası Nuh b. Esed tarafından ele geçirilmiş (838 veya 840), şehir halkı az sonra ihtida etmiştir.²⁴ Sayram'da kurulan ribatlar, onun o devirdeki İslâm Hilâfeti'nin sınırında olduğunu bildirmektedir. Yukarıda İbn Havkal'ın, Sayram'ı, Türk Ordu Şehri olarak nitelendirmesi de, bunun bir göstergesi gibidir. Nitekim, Nesimi Yazıcı da, Türkistan'da binlerce ribatın, Türkler'in İslâmiyeti kabullerinde dikkat çekici rol oynadığını vurgulamaktadır.²⁵ Arapça "r-b-t" kökünden gelen bu kelimeye Kur'ân-Kerim'de Enfal Sûresi'nin 60. âyetinde "*min-ribâtî'l-Hayl*" tamlaması içerisinde rastlanmakta ve tefsirlerde "*kâfirlerle cihada hazır bulunan süvarilerin atlarını bağlayacak yer*" anlamı verilmektedir.²⁶ İslâm dünyasında h. II. yüzyıl ortalarına doğru görülen ve değişen zaman ve mekâna bağlı olarak fonksiyonları da az çok değişen ribatlar, önceleri İslâm devletinin sınırlarında kurularak İslâm'ın cihat emrini yerine getirdiğini düşünen ve tamamen

22 Konukçu, Enver, "Sayram ve Yesi", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 1993, s. 250.

23 Aynı yer.

24 Yazıcı, Nesimi, "Hoca Ahmet Yesevî Döneminde Türk İslâm Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 1993, s.382.

25 Aynı eser, s. 379.

26 Aynı yer.

gönüllülerden oluşan personeliyle, İslâm sınır karakolları durumundaydılar. Daha sonra bu bölgelerde tarikatlar büyük gelişme gösterdiler. Artık ribatlar birer zaviye ve tekke idiler.²⁷

Zikrettiğimiz kaynaklara dayanarak tasvir ettiğimiz İsbicab/İsficab (bazı kaynaklarda Saryam, Aksu, Akturbet, Akşehir, Sayram olarak geçer) şehri, bugünkü Güney Kazakistan'da, Şimkent şehrine 7 km. mesafededir. Bu şehir Ahmet Yesevî'nin doğduğu yerdir. Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde²⁸ onun Türkistan'da (Yesi'de) doğduğu ifade edilmiştir. Ali Şir Nevayî'nin meşhur Nefahâtü'l-Üns tercümesinde, Ahmet Yesevî'nin doğum yeri Yesi olarak gösterilmektedir.²⁹ Tajikova da "*Türk toplumunda meşhur olan İbrahim Mahmud Şeyh'in oğlu, Yesi şehrinde doğmuştur*"³⁰ diyor. Aslında bu verilerin ilmî değerlendirilmeye tâbi tutulması lâzımdır. Ahmet Yesevî'ye ait tarihî vesikaların az, mevcut kaynakların da genelde menkıbevî nitelikte olması ve algılanması şimdilik buna cevap vermemize imkân vermiyor. Ahmet Yesevî ve Yesevîlik kültürüne, yani kendi millî kültürümüze yeniden sanılmaktayız. Yeni şeyler de zuhûr etmeye başladı. Yesevî'ye dair yeni bilgilere ulaşıyor. Dolayısıyla, açıklığa kavuşmamış kimi yönler gelecekte açıklığa kavuşacak diye ümit ediyoruz.

Ahmet Yesevî'nin doğum yılı kesin olarak bilinmiyor. Eserlerinden çıkarılan sonuca göre "73 yıl yaşadığı ve 1166 senesinde öldüğü" şeklindeki bilgilerin ışığında, "1093 yılında doğduğu" kimi araştırmacılarca tespit edilmektedir.³¹ Siracuddin Ahmet, Ahmet Yesevî'nin 125-133 yıl yaşadığı görüşünü ileri sürerek, onun 437h. /1041 m. yılında doğduğunu savunuyor.³² Fuat Köprülü kesin tarih söylemese de, XI. yüzyılın ilk yarısında doğduğu kanaatindedir.³³ Kemâl Eraslan da aynı kanaattedir.³⁴ Şafak Baran "*Ahmet Yesevî*" adlı makalesinde, Ahmet Yesevî'nin 496 h./1103 m. tarihinde doğduğunu kaydeder.³⁵ Hamid Gulamoğlu'nun tespitine göre 1097'de doğmuştur.

Ahmet Yesevî'nin doğum yılıyla ilgili önemli görüşleri gözden geçirdik. Aşirbek Müminov'un "*Yesevî'nin Membaları, Menşei*" adlı makalesinde Ahmet Yesevî'nin ilk üstadının Bahaeddin İsficabî olduğu kanaatindedir: "*O (Ahmet Yesevî), ilk tahsilini Hanefî fakibi Babaaddin İsficabî'den alır. Ondan sonra Otrar'a gider...*"³⁶

27 Yazıcı, "Hoca Ahmet Yesevi Döneminde Türk İslâm Kültürünün...", s. 379.

28 Bice, Hayati, *Divan-ı Hikmet, Ahmet Yesevi*, Ankara 1993, s. 31.

29 Nevayî, Ali Şir, *Nesâyimü'l Mahabbe*, haz.: K. Eraslan, Ankara 1996, s. 383.

30 Tajikova, *İslâm: Dünyatanım...*, s. 100.

31 Demirci, Mehmet, *Türkistan Nottarı (Yesevi Diyarında 6 Ay)*, İstanbul 1996, s. 85.

32 Pilyev, A., *Hodja Ahmad Yasavi: Sufiyskiy Poet, ego Epoha i Tvorçestva*, Atamura, Almatı 1997 s. 30.

33 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 62.

34 Eraslan, Kemal; *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 7.

35 Baran, Şafak, "Ahmet Yesevi", *Diyanet İlmî Dergi*, 1993, C. 29, S. 2, s.2.

36 Müminov, Aşirbek, *Yeseviyyenin Membaları, Yesevi Tağlımı*, haz. M. Mirzahmetov, Mura, Türkistan 1996, s. 26.

Ziya Kabakçının, "XI-XII. aa. Karahanlılar Devrinde Maverâünnebir İslâm Hukukçuları" adlı eserinde Bahâ'al-Din Abu'l-Ma'ali Muhammed b. Ahmad fî Yusuf al-İsficabî'nin bir Maverâünnehr fakihî ve Ubaydullah al-Buharî al-Mahbubî'nin hocası olduğu³⁷ belirtilmektedir. Mahbubî 546 h./1151 m. doğmuş bir fakihdir. Bahaaddin İsficabî XII. asrın sonunda vefat eder. Bu verilere dayanarak Ahmet Yesevî'nin, XII. yüzyılın başında (yani m. 1103 veya 1105) doğmuş olabileceği tahmininde bulunuyoruz. Çünkü, Ubeydullah Mahbubî'nin (doğ. 576 h./1151 m.) de, Ahmet Yesevî'nin de (?-1166) hocasının Bahaaddin İsficabî olduğunu hareket noktası olarak alıyoruz.

Ahmet Yesevî'nin Sayram'daki yerli Türk ailesinden (Türkeş boyundan)³⁸ çıktığı söylenir. Fakat Köprülü ve Kemâl Eraslan onun Hz. Ali soyundan geldiği kanaatindedirler. Buna ilâve olarak, Kazakistan'da, Hocagânların birer daî, din misyonerleri olduğu, dini yaymak, aynı zamanda ticaretle uğraşmak için buraya gelerek Sunak Ata, Savran, Yesi, Otrar, Talas (Taraz), Balasagun vs. şehirlere yerleştikleri, sonra da yerli halkla onun kültürünü, dilini benimseyerek, bu halkın içinde eriyerek kazak olup, sonra da "hoca" adını aldıkları kanaati yaygındır.³⁹ Biz de, onların ilk başta siyasî nedenlerle Orta Asya'ya gelen Hz. Ali "torunları" veya Abbasî yönetimine muhalif kutupta olan "yandaşları" olduğu kanaatindeyiz.

Ahmet Yesevî'nin babası, Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden olup, çevresinde birtakım kerametleri ile tanınan ve Hz. Ali ahfâdından olduğu kabul edilen Şeyh İbrahim'dir. Annesi ise, Şeyh İbrahim'in halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur (Türkistan'da Karaşaş Ana adı yaygındır). Ahmet, Şeyh İbrahim'in Cevher Şehnaz adlı kızından sonra dünyaya gelen ikinci çocuğu idi.⁴⁰ Annesini, ardından da babasını kaybedince, ablasıyla birlikte Yesi'ye geldiler ve oraya yerleştiler. Eraslan, Yesevî'nin ilk tahsilini, Yesi'de Arslan Bab'tan aldığını kaydediyor. Müminov ise, ilk tahsilini Sayram'da Bahaaddin İsficabî'den aldığı, sonra da Otrar'a gittiği kanaatindedir. O sırada Arslan Bab, Otrar'da oturuyordu⁴¹ Pilyev ise, Kaşifi'nin "Reşehâtü'l-Âym'l-Hayat" adlı eserine dayanarak, Yesevî'nin Arslan Bab'a mürid olduğunu, zâhir ve bâtın ilimlerinin sırlarını ondan öğrendiğini ve onun yanında tam 16 yıl hizmette bulunduğunu vurgulamaktadır. Ahmet Yesevî 23 yaşında iken şeyhi Arslan Bab vefat etmiş ve Otrar'a defnedilmiştir.⁴² 27 yaşında iken o devrin İslâm dini merkezi Buhara'ya gider ve Yusuf Hemedanî'ye (1049-1140) intisab eder. Pilyev, bu hadisenin m. 1110'dan evvel

37 Kabakçı, *XI-XII.aa. Karahanlılar Devrinde Maverâünnebir İslâm Hukukçuları*, s. 267.

38 Pilyev, *Hodja Ahmad Yasavi*, s. 30.

39 Kişibekov, *Filosofya*, Almatı 1993, s. 72.

40 Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 7.

41 Müminov, *Yesevîyyenin Membaları*, s. 26.

42 Pilyev, *a.g.e.*, ss. 31-32.

gerçekleştiğini söyleyerek Fuat Köprülü'yle aynı kanaati taşır. Eraslan ise Yesevî'nin Yusuf Hemedânî'ye intisabının 1110'dan sonra olduğunu kaydederek, Köprülü'den farklılık gösterir.⁴³

Pilyev, Ahmet Yesevî ile ilgili bazı konularda, oldukça kesin ifadelerde bulunuyor. Örneğin, 27 yaşında Yusuf Hemedânî'ye intisab eden Yesevî, 30 yaşında artık onun halifesidir. Buhara'daki tarikatın başındadır. 34 yaşında ise ünlü bir âlim, mütekellim ve fakih derecesine yükselmiş, 35 yaşında şeyhi Hemedânî'nin izniyle Yesî'ye dönmüş ve orada Kıpçak, Oğuz ve Karlukların piri olduğunu ve böylece Türk tasavvuf ekolünü kurmuştur kanaatindedir.⁴⁴ Pilyev, Ahmet Yesevî'nin tarihî şahsiyeti konusunda Köprülü ve Eraslan'ın tespitlerine göre daha mantıklı, daha makul çizgidedir. Üçü de Ahmet Yesevî'nin 27 yaşında Buhara'ya gelerek, Yusuf Hemedânî'ye intisab ettiği noktada birleşir. Ama Köprülü ve Eraslan, Yesevî'nin şeyhin ikinci halifesi Hasan Andakî'den (555h./1160 m.) sonra,⁴⁵ ki Ahmet Yesevî o zaman tahminen 78 yaşında olmalıdır, Yesî'ye döndüğü kanaatindedir. Bu kanaate göre Ahmet Yesevî (ğarı) kuyuyu, yani, hilvethaneyi Buhara'da yaptırmış olmalıdır. Çünkü, Eraslan "*Yesevî'nin bu kuyudan 562 h./1166 m. yılına kadar çıkmadığı ve hücrede vefat ettiği mubakkaktır*" diyor. Oysa Cebecioğlu, üçünün de dayandığı "*ben 27 yaşında piri buldum*"⁴⁶ şeklindeki mısradan, onun intisap ettiği şeyhin Yusuf Hemedânî olmadığı kanaatindedir.⁴⁷ Buna ilave olarak Cebecioğlu'nun, "*Abmet Yesevî'nin doğar doğmaz, dokuz saat duramayıp göğe uçması meselesini, onun tasavvufa ilk adım attığı gün yaşamış olduğu bir tecrübe şeklinde değerlendirmelidir. İnsanın rubî tekâmülünde aşkın, soyut düşünceye yatkınlık kazanabilmesinin ilmî olarak 11 yaşından sonraya ait bulunuşu göz önünde tutulursa, Abmet Yesevî'nin bu manevî doğumunun, maddî doğuşa ait 11 veya onu takip eden yaşlarda vuku bulduğunu söyleyebiliriz. Bu takdirde Arslan Baba ile 18-20 yaşlarında karşılaşmış ve ondan manevî emaneti almıştır*" şeklindeki görüşü⁴⁸ *Divan-ı Hikmet*'in gerek tasavvufî incelemelerle, gerek tarihî vesikalarla karşılaştırılabilecek eser olduğuna işaret eder. Ayrıca Cebecioğlu'nun görüşlerinin, yukarıda Pilyev'in, Raşahat'a dayanarak tespit ettiği hususlara uygunluk arz etmesi de bu fikrimizi kanıtlamak açısından çok önemlidir.

Ahmet Yesevî'nin hayatında Arslan Bab'ın⁴⁹ önemli yeri olduğunu *Divan-ı*

43 Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 11.

44 Pilyev, *Hodja Ahmad Yasari*, s. 35.

45 Eraslan, *a.g.e.*, s. 12.

46 Yesevî, Ahmet, *Divan-ı Hikmet*, haz.: Hayati Bice, Ankara 1993, s. 11.

47 Cebecioğlu, Ethem, *Hoca Ahmet Yesevi ve Tasavvufî Anlayışı*; ŞEKER, Mehmet, *Abmet-i Yesevi-Hayati-Eserleri-Tesirleri*, İstanbul 1996, s. 164.

48 Cebecioğlu, *a.g.m.*, s. 164.

49 Yesevî, *a.g.e.*, ss. 4, 7, 31, 33, 34, 17.

Hikmet'ten de öğreniyoruz. Yesevîliğe dair yeni araştırmalar sonucunda birtakım problemlerin açıklığa kavuştuğunu söyleyebiliriz. Örneğin A. Müminov, Arslan Bab'ın XII. asırda Mübeyyidiler'in Otrar'daki manevî lideri olduğu görüşündedir. Üstadından Otrar Mübeyyidilerinin kalıplaşmış doktrinini ve düzenini öğrenen Ahmet Yesevî, Yesi'ye kendi başına hizmet etmek, Mübeyyidilerin söyleyişiyle "sufra tutmak" için gönderilmiştir.⁵⁰ Mübeyyidilerin "sufra tutmak" doktrinini, "saadet getirici ilim" olarak da bilinmektedir. Müminov'a göre, Arslan Bab'ın Ahmet Yesevî'ye sunduğu "hurma", yukarıda söylediğimiz "Hikmet-i İlâhîyye"yi, yani "saadet getirici ilmi" simgelemektedir.⁵¹

Ahmet Yesevî'nin hayatında, bugüne kadar işlenmiş, alışılmış yaygın görüş de, onun Buhara'daki Yusuf Hemedânî'ye intisab etmesidir. Fuat Köprülü, Yesevî hakkında, "şeyhinin büyük teveccühünü kazanarak, onun üçüncü halifesi olan Ahmet, ilk iki halifeden (Hasan Andakî (466/552 h. - 1073/1157 m.), Abdullah Berkî (555h./1160-1161 m.) sonra kendi postunu Abdülhalik Gücdüvanî'ye bırakarak Yesi'ye döndüğünü ve 562 h./1166-1167 m. yılında da vefat ettiğini söyler.⁵² Ama Ahmet Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet*'inde Yusuf Hemedânî'den bahsedilmez. Tersine Arslan Bab'tan sıkça söz edilir. Köprülü, Cevahirü'l-Ebrar'da Arslan Bab'tan bahsedilmediğini, ama, Yusuf Hemedânî'den bahsedildiğini, Bektaşî an'anelerinde ise Yusuf Hemedânî'den bahsedilmediğini belirtir.⁵³ Yaşar Ocak da "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'daki Ahmet Yesevî, Nakşibendilik süzgecinden geçmiş Ahmet Yesevî'dir*" der⁵⁴ Dolayısıyla, Köprülü'nün dayandığı kaynakların, gerçek Yesevîlik hakkında güvenilir bilgiye sahip olmadığı için, onun tahminlerinin de bugün geçersiz olduğu kanaatindeyiz.⁵⁵ Pilyev de aynı şekilde, "*Yesevîliğe dair yeni vesikaların çoğalması, 'İlk Mutasavvıflar'daki araştırma ve incelemelerin ilmi seviyelerinin düşüklüğünü ve bugün de çok eskimiş eserler olduğunu ortaya koymaktadır*"⁵⁶ sonucuna varır. Yesevîlik üzerine araştırmalarını yoğunlaştıran Otrarlı Muhtar Kojaev ise, Yusuf Hemedânî, Ahmet Yesevî'nin üstadı olduğu hakkındaki görüş ve tezleri tekrar incelemek lâzım geldiğini⁵⁷ savunuyor. Müminov, araştırmacılar arasında Hoca Ahmet Yesevî'nin Buhara'ya gidip orada okumasıyla ilgili yeni tahminlerin, örneğin, "*Ahmet Yesevî'nin Buhara'daki Hocaganiye fırkasını idare etmesinin mümkün olmadığı*

50 Müminov, *Yeseviyyenin Membaları*, s. 27.

51 Müminov, *a.g.e.*, s. 28.

52 Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 72.

53 Köprülü, *a.g.e.*, s. 30-Dipnot 10.

54 Ocak, Ahmet; *Türk Sûfiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 52.

55 Aynı eser, s. 60.

56 Pilyev, *Hodja Ahmad Yasavi*, s. 6.

57 Kojayev, Muhtar, *Arıstan Bap Hoca Ahmet Yesevidin Üstazi*, Yesevi Tağılımı, haz.: M. Mirzahmetov, Mura, Türkistan 1996, s. 109.

ni" söyleyen F. Akımuşkin'i ve Madelung'un da Yesevî ile Yusuf Hemedânî'nin hiç bir zaman karşılaşmadığını savunan tezlerinin meydana çıktığını söyler.⁵⁸ Tabii ki, bu tespitlerin zamanla netleşeceği ve gerçeğin ortaya konulacağı malumdur. Yukarıda adı geçen araştırmacıların tespit ve tezleri önemlidir. Ama, Köprülü'nün "*Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*" adlı eseri "eskimiş" olsa bile, Yesevîlik kültürünü araştırmada öncü olması ve kaynaklık etme bakımından da yegâne eser olduğu ortadadır.

Menkîbe'ye göre Ahmet Yesevî'nin İbrahim isminde oğlunun olduğu ve onun düşmanları tarafından öldürüldüğü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'da kayıtlıdır.⁵⁹ Bu olayı Müminov şöyle anlatıyor: "*Ahmet Yesevî'nin Yesi bizmetindeki yeniliği, onun Hanefîlerle anlaşmak için gayret sarf etmesiydi. Başka bir dinin temsilcisi olan Kara Hutaylar'ın (1125-1218) bu bölgeye zorla girmesi, İslâm'ın bütün fırkalarını güçlerini birleştirmeye itti. Fakat Ahmet Yesevî, işin başında gelenekçi Hanefî ulemâsından da, Mübeyyidiler'den de büyük tepkiler aldı. Çünkü bu iki fırka eskiden beri birbirlerine zıt istikamette olduklarını benüz unutmamışlardı. Bunu, eserlerinde Ahmet Yesevî'nin gelenekçileri (ulemâ) eleştirmesinden de anlıyoruz. Ahmet Yesevî'yi Yesi abalisi de, Mübeyyidiler de koruyup kollamadı. Onlar "Ahmet Yesevî'yi taş ile dövmekle kalmadılar, onun yaşı kemâle ermeyen gencecik oğlu İbrahim'i de öldürdüler".⁶⁰*

Ahmet Yesevî'nin bundan başka Gevher Hoşnaz veya Cevher Şehnaz adlı bir kızı vardır ki, asırlardan beri kendilerini Hoca Ahmet Yesevî torunlarından sayan bir çok kimsenin soyu bu hanıma dayanır.⁶¹ Tarihte, Ahmet Yesevî'nin soyundan geldiğini iddia eden pek çok ünlü vardır. Özellikle Semerkantlı Şeyh Zekerriya, Üsküplü Şair Ata, Evliya Çelebi, Hafız Ahmet Yesevî-i Nakşibendî (17. asır) bunlardır.⁶²

Ahmet Yesevî'nin ölümü hakkında elimizdeki tüm kaynaklar 562 h./1166-1167 m. tarihini göstermektedirler.

Şahsiyeti

Ahmet Yesevî'nin şahsiyeti üzerine Bodrogligeti, "*Yesevî'nin mücadelesinin Müslümanlar arasında yüksek bir yeri vardır. Hz. Muhammed'in çöl Araçları için yaptıklarını, Yesevî, bozkır Türkleri için yapmıştır.*"⁶³ diyor. Onun, farklı bir

58 Müminov, *Yeseviyyenin Membaları*, ss. 27-29.

59 Köprülü, *Türk edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ss. 40, 77.

60 Müminov, *a.g.e.*, ss. 26-29.

61 Köprülü, *a.g.e.*, s. 77.

62 Yakıt, İsmail, "Hoca Ahmet Yesevi ve Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", *S.D.Ü.İ.F.İ.Dergisi*, 1994, S.1, s. 2.

63 Bodrogligeti, Andras, "Ahmad Yasavi's Concept of Daftar-ı Sani", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Ankara 1991.

zamanda, farklı bir coğrafyada, farklı bir dilde, farklı bir halka, Hz. Muhammed'in mesajını götürdüğünü söyleyen Bodrogligetti çok haklıydı. Biz tüm bunlara, aynı başarda, sadelikte, derinlikte, aynı güven ve hareketle bu işi yaptığını da ekleyebiliriz. Nitekim, kendisi de, "Ben Ahmet'im, bende 'mim yoktur'," diyor. Orta Asya'da aynı anlamı, aynı anlayışı ifade eden "Medine'de Muhammed Türkistan'da Hoca Ahmet" deyimini yaygındır. Namık Kemâl Zeybek bu deyim, Türkistan'ın Hoca Ahmet Yesevî'ye bakış açısını ifade etmesi bakımından son derece önemli buluyor.⁶⁴ Burada Ali Şir Nevaî'nin de Ahmet Yesevî hakkında "Türkistan eblinin kible-i duası"⁶⁵ şeklindeki ifadesi de, onun şahsiyetinin kültürümüzdeki yerini net olarak bildirmektedir.

Ayrıca Gordlevskiy, Ahmet Yesevî'nin türbesini ziyaret etmenin Müslümanlar için yarı hacca denk olduğunu ve kuyusundan su içmenin de bir farz gibi olduğunu belirtir. Onun türbesinden bir avuç toprak almak da Müslümanı manen yüceltir. Böylece Gordlevskiy, gözlemediği Türkistan'daki "Türk Halk Müslümanlığı"ndan haber vermektedir. A.Yaşar Ocak da "Hoca Ahmet Yesevî demek, Türk Halk Müslümanlığı demektir"⁶⁶ bu konuya açıklık getirmektedir. Böylece Ahmet-i Sâni⁶⁷ olarak bilinen ilk Türk tarikatının kurucusu ve Türk Müslümanlığının ilk mühim temsilcisi Hoca Ahmet Yesevî'nin eseri de "Defter-i Sâni", yani Kur'an'dan sonra Türkistanlıların dinî kaynağı haline gelmiş ve kudsiyet kazanmıştır. Nasıl Nakşîler, İmam Rabbânî'nin eserine "Mektûbât-ı Kudsiye", Mevlevîler Mesnevî'ye "Mağz-ı Kur'an" (Kur'an'ın Özü ve Ruhü), hatta "Mesnevî-i Manevî-i Mevlevî Hest Kur'an der Zebân-i Peblevî" (Mevlâna'nın Mesnevî-i Manevîsi Fars dilinde bir Kur'an'dır)⁶⁸ derlerse, Gazalî'nin İhyası için: "Kâda'l İhya en-yekune Kur'ânen" (İhya hemen hemen bir Kur'an'dır) kanaati hakimse *Divan-ı Hikmet* yani, Defter-i Sâni de, Türklerin gözünde ikinci Kur'an'dır. Çünkü Türkler, *Divan-ı Hikmet*'e feyz-i İlahî olarak bakarlar. Burada Meserret Dirioz'un "Hoca Ahmet Yesevî'nin Şiirleri Üzerine" adlı makalesindeki bir hadisede, *Divan-ı Hikmet*'in kutsal sayıldığını ispatlayan olgular yer almaktadır. Bu hadiseyi kaynak olması açısından önemli gördüğümüz için zikretmek istiyoruz.⁶⁹ Haydar Dirioz (müellifin eşi) anlatıyor: "Bir Konya ziyaretinde, bir grup oryantalist ile Konya'nın tarihî camîlerinden birisine girmiştik. Camîde namazını edâ eden bir yaşlı insan, bizlerle alakâdar olup, evine davette bulundu. İhtiyarın bizi

64 Bice, Hayati, "Hedef Hoca Ahmet Yesevi Çizgisinde Birleşmek..", *Türk Yurtları*, 1993, S.6., s. 40-45.

65 Nevayî, *Nesâyimü'l Mababbe*, s. 383.

66 Ocak, *Türk Süfiligine Bakışlar*, s. 32.

67 Hazini, *Cevâbirü'l Ebrâr min Emvac'îl Bihar*, haz.: Cihan Okuyucu, Kayseri 1995, s. 56.

68 Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı (Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe)*, İstanbul 1994, ss. 138-139.

69 Dirioz, Meserret, "Hoca Ahmet Yesevi Şiirleri Üzerine", *Türk Edebiyatı Dergisi*, 1989, s. 17.

cezbeden tarafı onun Türkistanlı oluşuydu. Tek odası var, fakir yaşının odası bomboştur. Şark Türkçesiyle konuşuyormuş. Tamtakır çıplak odada, bezden yapılmış bir cüz kesesinde Kur'an-Kerim gibi duvara asılı bir kitap dikkatimizi çekti. "Bu nedir?" diye sorduk. İhtiyar: "Ahmet Yesevî Divanı" dedi. Duwardan indirttik. Büyük bir saygıyla çıkardı. Öptü, başına koydu. Bu manzarayı hiç unutamam. Nasıl manevî bir kudrettir ki, bu kitap Ahmet Yesevî'nin ölümünden tam sekiz asır sonra, Türkistan'dan bu kadar uzak mesafede, bu kadar büyük bir saygı görüyordu? Bu fakir insanın, neden bu kadar zengin bir kâlebe sahip olduğunu, o zaman anlamıştık"

Yesevî ilminin temeli sülûk, yani âşıklık ve onunla beraber "tevhit tadını almak" olarak tanımlanır. Yesevî ilminin anlamı ise "hakikate ulaşmak"tır. Amacı ruhu, gönlü terbiye etmek, eğitmektir. Gönül de insanda olduğu için, Yesevî ilminin konusu insandır. Gayesi ise, onun kâlbî, ruhî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemâl derecesine ulaştırmaktır. Öyleyse, Yesevî ilmi insanın kendi kendisini incelemesine, tanımına ışık tutmaktadır.⁷⁰

Şimdi *Divan-ı Hikmet'e* gelelim. Ahmet Yesevî veya Yesevîlik konusuna ilk defa eğilen, değerli Türk Edebiyatı tarihçisi, büyük âlim Fuat Köprülü, *Divan-ı Hikmet* hakkında şunları söyler: "Bugün, *Divan-ı Hikmet* nüsbalarındaki manzumelerden hiçbiri Ahmet Yesevî'ye ait olmasa bile, şurası muhakkaktır ki, bu büyük sûfî, Halk Edebiyatı şekilleri ile Türkçe hikmetler yazmış ve ondan sonra, Yesevî şairleri arasında, bu yolda manzumeler yazmak, mukaddes bir anane olmuştur. Bu bakımdan bugün, elimizde bulunan hikmetlerin, esasen Yesevî'ye ait olmamakla beraber, tabii dil bakımından değil, fakat şekil ve ruh itibarıyla onların nasıl Yesevî'ye ait olanlardan farksız olacağına hükmedebiliriz?" "İşte bundan dolayı hikmet adı verilen bu tasavvufî, ablâkî şiir nevi vasıtasıyla, Ahmet Yesevî'nin edebî şahsiyetini ve telkin ettiği ideolojiyi -hatta tecrübî bir mahiyette de olsa- az çok anlamak kabildir".⁷¹ Bu alıntı ile alâkalı olarak bir iki hususa dikkat çekmek istiyorum: *Divan-ı Hikmet* tamamen Ahmet Yesevî'ye aittir. *Divan-ı Hikmet*teki "Defter-i Sâni" sadece bir sıfat tamlaması değil, bir kavramdır. *Divan-ı Hikmet* veya Defter-i Sâni, Türkistanlılar için kutsal bir metindir. Yesevî yolundan gidenler onu ezbere, vecd ile okumuşlardır. "Hikmet tarzı, hikmet geleneği" ibaresini bu anlamda kabul etmek lâzımdır. Hikmet geleneği şifahî olarak da hâlen hayatîyetini ve kudsiyetini korumaktadır.⁷² Buna delil olarak da Baymirza Hayt'ın Sovyetler döneminde bile, Yesevîliğin gizli olarak,

70 Kenjetay, Dosay, "Ahmet Yesevî'nin İlmi ve Gerekliliği", *Jelmaya Dergisi*, Ankara 1998, S.2.

71 Köprülü, Fuat, "Hoca Ahmet Yesevî" Maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., C.I., İstanbul.

72 Hayt. B., "Türkistan Kadınlarının Hikmet Geleneği", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Kayseri 1993.

özellikle Türkistan kadınları tarafından yaşatıldığını anlatan makalesi ve Namık Kemâl Zeybek'in Arslan Bab'ı ziyaret esnasında Özbekistan'dan gelen bir grup kadının Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmetlerini ezbere okuduklarına şahit olduğunu belirten sözlerini gösterebiliriz.⁷³ Nasıl Manas Destanı XIX. asırda Şokan Velikanov tarafından kayda döküldü ise, *Divan-ı Hikmet* de, Kemâl Eraslan'ın tespiti göre, XVI. asırda kayda dökülmüş olabilir. Manas Destanını ezbere söyleyip, günümüze taşıyanlara "Manasçı" veya "Jırşı-Jırav (Ozan)" denilirse, *Divan-ı Hikmet*'i günümüze taşıyanlara "Hikmetçi"⁷⁴ diyebiliriz. *Divan-ı Hikmet* 'te yer alan "Kul Hoca Ahmet, Hoca Ahmet, Miskin Ahmet, Yesevî" gibi isimlerin Ahmet Yesevî'ye verilen mahlaslar olması da muhtemeldir. En azından bu mahlaslar "hikmet geleneği'ni" taşıyanların yani, "hikmetçiler'in" mahlası olma ihtimali de kuvvetlidir. Türk kültür tarihimizde şifahî olarak devam ettirilen manasçılar'ın, hikmetçiler'in veya genel olarak "ozan geleneğinin" araştırılması, yukarıda değindiğimiz hususları aydınlığa kavuşturacaktır.

"*Divan-ı Hikmet* , Nakşiler tarafından süzgeçten geçirilmiş, değiştirilmiştir" şeklindeki görüşe gelirse, bu da yanlıştır. Olsa olsa Nakşiler, Yesevî'nin ününü, şan ve şöretini, (Türkistan'da) yaygın sevgi ve itibarını kullanmış olabilirler. Kullanmışlardır da. Ama Yesevî yolunun takipçilerinin hafızasından hikmetleri nasıl değiştirmiş olabilirler ki? Yazıya dökülen *Divan-ı Hikmet* 'in değiştirilip, değiştirilmediğini tespit etmek için günümüzde yaşayan "hikmetçiler'in" hikmetleriyle karşılaştırmak sûretiyle bunu da aydınlatmak mümkündür. Hikmetlerin ruhu ve manası Ahmet Yesevî'ye aittir. Metindeki kelimeler, ibareler değişmiş olabilir. Ama A.K. Borovkov, hikmet metinlerini inceleyerek, onun uzun asırlar boyu işlenip, kalıplaşmış bir edebî tür olduğunu söyler. Önemli olanı da bizim için manası ve ruhudur. Biz de Nakşiler gibi, Yesevî'nin bugünkü Kazakistan'daki sevgi ve itibarından istifade ederek, onun hikmetlerini bir köşe taşı olarak kullanıp, İslâm'ı yeniden, toplumumuza sunabiliriz. *Divan-ı Hikmet* 'ten İslâm'ın ruhunu, Kur'ân'ın manasını aldıktan sonra da, İslâm'ı öğretmek, sevdirmek, tanıtmak safhası kalır. Hıristiyan dünyası, insanlar tarafından tahribata uğramış olmasına rağmen İncil'e sadıktır. Bizim, *Divan-ı Hikmet* 'ten şüphelenmemiz, onun Yesevî kaleminden yazılmadığı şeklindeki alışılmış kanaatimiz ise, kendi millî kültürümüzü tanımamaktan, bilmemekten ve öz kültürümüze yabancılaşmaktan başka bir şey değildir.

Günümüzde Yesevî geleneği yaşıyor ve o geleneği günümüze taşıyan dilimizdir. Her kültürün yaşamasında dilin önemi büyüktür. Dil, ortak duyguların yaşanmasında, birlik ve beraberliğin oluşmasında en önemli araçtır. Her türlü yabancı istilâya rağmen, dilimiz bugün varlığını sürdürüyorsa, bunda Ahmet Ye-

73 C. Kurnaz- M. İsen, *Yesevilik Bilgi*, Ankara 1998, A.Y.V. Yay., s. III.

74 Diriöz, "Hoca Ahmet Yesevî Şiirleri Üzerine", *Türk Edebiyatı Dergisi*, s. 20.

sevî'nin hikmetlerinin rolü büyüktür. Çünkü hikmet, özlü söz demektir. Bunlar Allah'tan insana, insanlardan da topluma ulaşan lüzumlu eğitim, bilgi aktarma ve aydınlatma aracıdır. Ölümsüz söz, hikmetleri dilimizde söyleten O'dur.

Divan-ı Hikmet 'in dilini "Hakaniyye, Argu, Karahan dili, Çağatay" dili olarak ispatlayanlara karşılık günümüzde bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk devletlerinin âlimlerinden bir kısmı hikmetlerin dilinin Türkmence, bir kısmı tam Özbekçe,⁷⁵ bir kısmı da Kazak dilinin⁷⁶ özü şeklinde sonuçlara varmaktadır. Onun için dün olduğu gibi, dilimizi zaman ve mekân dilimlerine ayırmadan, *Divan-ı Hikmet* 'in dili genel olarak Türkçe dersek bir şey kaybetmeyiz. Nitekim Ahmet Yesevî de, "İlim Türkistan, dilim Türkçe" demiyor muydu? Karahanlı dönemindeki büyük zatımız Mahmut Kaşgarlı da eserine "*Divan-ı Lugâti't-Türk*" demiyor mu?

Ahmet Yesevî'nin edebî şahsiyetini yansıtan *Divan-ı Hikmet* 'ten başka *Fakr-Nâme* adlı risâlesi de mevcuttur. Bu risâle Kemâl Eraslan'a göre müstakil bir risâleden ziyade *Divan-ı Hikmet* 'in mensur mukaddimesini andırmaktadır.⁷⁷ Ayrıca "*Risalatü'l-Mirâti'l-Kulûb*" adlı eseri de (Ahmet Yesevî'nin sûfi Mehmet Danişmend tarafından toplanan sözleri) bulunmaktadır. Bu esere Kazakistanlı âlim Carmuhammedov "*Risâle*" adı altında vermektedir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin tarihî şahsiyeti üzerine yoğunlaşan fikirlerin en önemlisini Müminov anlatmaktadır: "*Ahmet Yesevî'nin Yesi hizmetindeki yeniliği, onun Hanefîlerle anlaşmak için gayret sarf etmesiydi. Başka dinin temsilcisi olan Karahıtaylar'ın (1125-1218) bu bölgeye zorla girmesi, bütün İslâmî fırkaları güçlerini birleştirmeye itti.*" Burada Ahmet Yesevî birliğe, bölücülüğe karşı bütün İslâmî mezheb ve fırkaları, birbirine karşı hoşgörülü olmaya çağırın tarihî şahsiyet olarak bilinmektedir. Fakat Ahmet Yesevî için başında gelenekçi Hanefî ulemâsından da, Mübeyyidîler'den de büyük tepkiler aldı. Çünkü bu iki fırka eskiden beri birbirlerine zıt istikamette olduklarını henüz unutmamışlardı. Buradan Ahmet Yesevî'nin, ne Sünnî, ne Şîî ve ne de Mübeyyidî vs. taraftarı olduğu, onun sadece yüce dinimiz İslâm'ın özü tevhit ve birlik taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Yesevî'nin siyasî ve ictimai düşüncelerinin özünde ahlâkîlik vardır. Ona göre herhangi bir siyasî ve ictimai hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Bu herkes için, böyle olmalıdır. Böylece şekilde millî, özde İslâmî kimliği ile ortaya çıkan Ahmet Yesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlesinin yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanmıştır.

75 Hakkulov, *Ahmet Yesevi (Hikmetleri)*, s. 14.

76 Sızdıkova, Rabiğa, *Yeseviy Hikmetlerinin Tilin Zerttetü*, haz.: M. Mirzahmetov, Mura, Türkistan 1996, s. 18.

77 Eraslan, Kemal, "Yesevî'nin Fakrnamesi", *TDEE*, İstanbul 1977, C. XVIII, s. 45.

Millet hayatında dinin yeri kuşkusuz önemlidir. Aynı inancı paylaşmak, aynı kutsal değerlere sahip olmak insanları birbirine yaklaştırır. İşte her şeyden önce Ahmet Yesevî, bir din ve ahlâk öğreticisidir. Bir mürid ve ahlâkçı hüviyetiyle şeriat ahkâmını, tasavvuf esaslarını, tarikatun âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmak, İslâmiyet'i Türklere sevdirmek ve yerleştirmek başlıca gayesi olan Ahmet Yesevî, kendi toplumunun anlayabileceği seviyeye inerek, toplumdaki düzensizlikleri, fakirlikliği ve gayr-ı ahlâkî davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için çaba sarfetmiştir.

Yesevî düşüncesinde, Allah'la insan arasında ölüm vardır. Ölmeden önce ölmenin, Allah'a kavuşmanın şartı olduğunu bildiren Ahmet Yesevî, Korkut Ata mitolojisinden de anlaşıldığı gibi, "ölümden kaçan, ölümsüzlük ve kurtuluş yolu" arayan topluma; İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, tanıtmış ve ölüm tehlikesinden kurtarmak yolunda "Allah'a iman" esasını öğretmiştir. İlâhî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, hoşgörü, kadın erkek beraberliği, çalışma iş ve emeği yüceltme, ilim ve bilgi öğrenme ve yaşamaya çağırıştır. Hikmetlerinde insan, insan hakları, vicdan, düşünce ve davranış hürriyeti, sosyal adalet, eşitlik konuları işlenmiştir.

Köprülü, Yesevî'yi hakiki şairlik kabiliyeti ve lirizmden mahrum kuru bir ahlâkçı olarak değerlendirmektedir.⁷⁸ Bunun tam tersini biz, hikmetlerinde derinlik ve şeklin uyum sağlaması, eserin edebî görkem ve estetik değerinin var olması, iki kaynağı (dinî ve millî kaynakları) birleştirerek, güzel uyum sağlayan Yesevî hikmetlerinin edebî kuvvetinin güçlü olması, onun şöhret kazanması ve geniş alana yayılmasının tek sebebidir, diyoruz.

Ayrıca, Ahmet Yesevî'nin Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlaştırıp, bağdaştırması olmuştur. "Orta Asya Sofiliğinin temeli, Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sûfî cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir"⁷⁹ değerlendirmesini yapan A. Yaşar Ocak, ilk Türk tarikat kurucusunun tarihimizdeki, kültürümüzdeki önemini bir daha vurgulamış bulunmaktadır.

Ahmet Yesevî, Allah'ın varlığı ve birliğine, İslâm dininin özüne ters düşmeyen eski Türk millî geleneklerini dışlamamış, onları müsamaha ile karşılamış, onların Türk-İslâm kültürüne renk katacak şekilde mânâ ve değer kazanmasını temin etmiştir. Onun bu metodu, Türklerin büyük bir zorluk çekmeden Müslüman olmalarını temin ettiği gibi Türklüklerini kaybetmemelerini de sağlamıştır. Burada Ahmet Yesevî'nin kendi ilmini geniş alana yaymasında ve İslâm'ı tanıtmada, çalışmasını "davranış hürriyeti" usûlü üzerine oturttuğunu söylemeden

78 Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1982, s. 195.

79 Ocak, *Türk Sûfilğine Bakışlar*, s. 40.

geçemeyiz.

Ahmet Yesevî için esas kanun, ictimai dayanişmadadır. Kanunu, düzeni bozmak, toplumsal birlik ve düzenliliğin kopmasına götürür. Ortak bilincin oluşmadığı toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı göstermez, onun için Yesevî'nin esas davası Tevhid-i ilâhî'dir, birliktir. O, insan faktörüne, billhasa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Âlimler ilimlerine, hakimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, toplum çöker, devlet gider. O, bu husustan sürekli şikayetçidir.

Ahmet Yesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğiticisidir. Her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyar. Onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bunun gibi, Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan, eğitim mücadelesi veren müşşittir, Pîr-i Türkistân'dır. En önemlisi, kültürümüze, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olan "insan merkezli değişimi" sunması ve İslâm ruhundan nasiplenmemize vesile olmasıdır. Burada Doğu ve Batı medeniyetinin temel ahlâkî değerler açısından esas farklarını göstermekte fayda vardır: Batı medeniyetinde değerlere uygun şekilde ortamı değiştirirler. Doğu medeniyetinde ise, en önemli değer sayılan insanı değiştirip, geliştirmeye çalışırlar. Ortamı veya toplumu değiştirmede Batı, tabiatı da, insanı da araç olarak kullanıyorken, Doğu'da, çevre ile uyumluluğu koruyarak, insanî özellikleri ve kabiliyeti geliştirerek, insanın kendisi de olgunlaşıyor. Başka bir ifadeyle, Doğu medeniyetinde "İnsan, Allah'ın yerdeki halifesidir", dolayısıyla, insan Hakk'ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk'a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir.

Ahmet Yesevî şiiirleriyle, görüşleriyle ve ahlâkî yaşantısıyla Türk âlemini çok etkilemiştir. O, Türk ahlâkını, İslâm'ın dinamik ruhuyla besleyerek sergilemiştir. Hz. Muhammed, "*Sizin en bayırlımız ahlâkı güzel olanınızdır*" buyurmuştur. Ayrıca, "*Ben, ahlâkın güzelliğini tamamlamak için gönderildim*" hadisiyle amacını belirtmiştir.

Ahmet Yesevî birlik üzerinde durmuştur. "*Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte*" diye, ayrılık gayrılık gütmeyi yemiştir. Hikmetlerinde vahdetin önemini vurgulamıştır. "*O makamın tevhit adlı ağacı var.*" Bundan da onun Tevhide verdiği değeri görmekteyiz. Tevhit ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiştir. Toplumsal ahlâkın esasına, yani birliğe çağırıştır.

Yesevî gibi bir şahsiyetin mirasının, bir dönem veya devre mahsus olarak kalmayacağına zaman şahittir. Manalı hayat, hedefli yaşam, derin mazmunla bedîi eser yaratıcılığı, gayreti, şahsiyeti, her kuşak için gizlilikleri çok yönlü ve sırları hep yeniden açıklamaya devam eden, sürekli taşıp akan bir hazinedir. Yahya Kemâl: "*Ahmet Yesevî'yi iyice incelemek lâzım. Bizim milliyetimiz onda gizlidir*" derken çok haklıydı. Zira, Türk düşünce tarihi incelendiğinde Yesevî'nin

edebiyat, kültür, din, tasavvuf ve gelenekler, ırk ve dil ve hatta siyaset sahnesindeki derin ve güçlü nüfuzu günümüze kadar gelmiştir”.

Ahmet Yesevî ister Sünnî, ister Şîî-Bâtînî olsun, bilinen odur ki, Türklerin İslâmî inancı benimsemelerinde ve bu inancın şekillenip, yayılmasında etkili olmuş yegâne velidir.

Tarikatı

Yesevîlik'i tanımak, kendi köklerini ve millî kimliğini öğrenme amacı ile, yüzyılımızın başından günümüze kadar bir çok bilim adamının araştırma yaptıkları da bilinen bir gerçektir. Yesevîlik kültürü hakkında söylenenlere göz attığımızda, bunların başında değerli bilim adamı, Türk Edebiyatı tarihçisi Fuat Köprülü'nün araştırmaları gelmektedir. Fuat Köprülü, Ahmet Yesevî'ye ait görüşlerini *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde iyice işlemiştir. Sonra da Nakşibendîlik ile Yesevîlik'in aynı temel vasıfları taşıdığı şeklindeki görüşünün düzeltilmesinin lâzım geldiğini, yeni araştırmalara dayanarak ilk defa *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adlı eserinde ileri sürmüş ve Babaî, Haydarî, Bektaşî anaaneleri ve onların Ahmet Yesevî hakkındaki rivayetlerinin tarihî hakikatlere daha yakın olduğuna işaret etmiştir.⁸⁰ Agah Çubukçu ise, *"Ahmet Yesevî'nin heterodoks, yani genel İslâm kurallarının dışına çıkmış sayılması doğru değildir"* diyerek buna karşı çıkıyor.⁸¹ Selçuk Eraydın da, Köprülü'nün böyle kesin hüküm vermesini doğru bulmaz. O, Köprülü'nün, sadece Ahmet Yesevî'nin hayatı hakkında şüpheler olduğunu, şimdiye kadar yapılan araştırmaların kesin sonuçlar vermediğini, bu hususun kendisinden sonra da tetkike muhtaç bir durum arz ettiğini belirtmesi yeterli olurdu⁸² diye yakınırda da, Ocak; *"Heterodoks teriminin Hıristiyanlıkta olduğu gibi, 'sapık İslâm' yani, Sünnî İslâm'a karşı anlayış olarak yorumlanması doğru değildir. Doğru olan, sosyo-kültürel yapıları, İslâm'ı henüz kabul ettikleri için, kitabî ve doktrinsel bir İslâm anlayışına yeterince nüfuz etmeye -çok tabîî olarak- mâni teşkil ettiğinden, İslâm'ı ister istemez eski inançlarının doğrultusunda ve etkisinde anlamak zorunda olan, bu yüzden de kitabî İslâm'dan bazı konularda farklılaşmış bir İslâm anlayışı geliştiren zümrelerin inançları olarak anlamaktır"* demektedir ve İslâmî araştırma sahasındaki muhafazakârlığa karşı çıkmakta; ayrıca Hıristiyanlıktan, Batı kültüründen alınan "Heterodoks" gibi terimlerin İslâmî kültürü tam karşılayamadığını belirtmektedir.

Gerçekten de başka bir kültüre ait terimleri, kendi kültürümüze has olguları

80 Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1959. s.98; *Aynı eser*, II. Baskı 1972, s.166.

81 Çubukçu, Agah, *İslâm'da Ablâk ve Mutluluk Felsefesi*, Ankara 1977.

82 Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 326.

karşılama için kullanmak doğru değildir. Çünkü, kendi kültürümüzü başka kültüre göre yorumlamış oluruz ki, bu ciddi bir yanlışlıktır.

Nakşî ve Bektaşî tarikatlarının, Yesevî tarikatından doğduğunu ileri sürmek, anlaşılması zor bir tezdır. Çünkü bir şeyh, zıt iki mizacın, farklı tercih ve önceliklerin öncüsü, mümessili olamaz. Ancak onun fikirlerinden yararlanmış olmak pekâla mümkündür. Nakşî dervişleri Ahmet Yesevî'nin adını, etkisini kullandılar. Onun diliyle, kendi doktrinlerini söylediler. Fikir ve inançlarını böylece yaymak, taraftar bulmak daha kolaydı ve etkiliydi. Maverâünnehir'deki Nakşibendiyye tarikatı hakkında yeterince araştırma yapılmıştır. Bu durum, Nakşî tarikatı mensuplarının yazılı kaynaklarının, vakıf belgelerinin ve genel bilgilerin çokluğundan kaynaklanmıştır. Yesevîlik hakkında yapılmış tarihî araştırmaların bugüne kadar sonuç vermemesi, vesikâların ve yazılı eserlerin çok az sayıda olmasındandır. Bartold'un, Yesevîyye göçebelerin, Nakşibendiye şehirlilerin tarikatıdır, görüşünü başka bir tarzda sunan Babacanov; "*Yesevîlik ve Nakşibendîlik birbirine benzemiyor, Nakşibendîlik sünnilikten ayrılmıyor... Yesevîlik ise Orta Asya'da... ve Türkiye'de XIV. asırda Bektaşîliğe karıştı... Silsileleri bakımından Nakşibendîlik Ebû Bekr'e dayanırsa, Yesevîlik Hz. Ali'ye bağlantıyor. Nakşibendîliğin zikri, zikr-i hafî'dir, yani sessiz zikirdir. Yesevîliğin zikri ise, zikr-i erre (testere zikri), yani zikr-i cebriyye (yüksek sesli zikir)'dir*"⁸³ diyen İrene Melikoff'u destekler. Yine Babacanov, aşağıdaki parçayı iki tarikatın arasında var olan önemli farka işaret etmek için anmaktadır: "*Herat Nakşibendiyye tarikatının so-fisi Mevlâna Abdül-Gaffar'dan sormuşlar: "Sen Hocagan silsilesine hizmet ediyordun, şimdi niye Yesevîyye şeybine hizmet ediyorsun?. O da cevaben: "Hocagan silsilesi sadece tüccarlıkla uğraşiyor, Cebriyye ("Yesevîyye) silsilesinde öyle şeyler yok, onlar Allah'a hizmet ediyorlar*"⁸⁴ Buradan da iki tarikatın özelliklerini anlatan ipuçlarını yakalayabiliriz.

Ayrıca, Yesevîyye'nin görüşlerinin, sonraları Tayfûriyye adıyla anılan Bâyezid-i Bistamî'nin görüşlerinden etkilenmiştir,⁸⁵ diyenler de vardır.

Bartold ise, "*Türkistan'ın evliyâsı, pîri Ahmet Yesevî, XII. asırda yaşamış bir mutasavvıf olup, onun hikmetleri Orta Asya Türkleri arasında geniş alanda yayıldı. Ahmet Yesevî ve onun halifeleri hakkındaki bilgiler, onun Orta Asya bozkır göçebelerine İslâm'ı yaymadaki yerinin büyük olduğunu gösteriyor. Yerlilere nazaran göçebeler üzerinde çok etkili oldu*"⁸⁶ diyor.

Ahmet Yesevî hakkındaki bilgilerin menkibevî ve az olması, Köprülü'yü tabii

83 Melikoff, İrene, "Ahmet Yesevî ve Türklerde İslâmîyet", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1991, s. 66.

84 Babadjanov, Bahtiyar, *Yasaviya i Nakşbandiya v Maverannabre*, iz İstorii Vzaimootnoşenii (ser. XV-XVI vv.), Mura, Türkistan 1996, s. 80.

85 Temren, Belkis, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, Ankara 1995, s. 25.

86 Bartold, *Soçineniya Ga, T. II., Obşije Raboti po İstorii Sredney Azii. Raboti po İstorii Kavkaza*,

olarak hatalı tespitlere sürüklemiştir. Örneğin, "Ahmet Yesevî Buhara'ya giderek ilim tabsili yaptı, Yusuf Hemedanî'ye intisap etti, orada tarikatın başına geçti, irfanıyla bilgisiyle Hemedanî'nin üçüncü halifesi oldu, şöhret kazandı" derken, bir başka yerde "Horasan ve Buhara İran kültürünün hüküm sürdüğü bölgelerde Hoca Ahmet Yesevî ve Yesevîlik b. VIII (m. XV) asırlarda az çok duyulmaya başladı"⁸⁷ demektedir.

Diğer bazı araştırmacılar "Göçebe Türk muhitinde gelişen Yesevîlik, elbette eski Türk geleneklerinin oluşturduğu "norm" ve "değerler" ile karışmak ve başka bir ifade ile Şamanlıktan gelen hayatı şeklen Müslümanlaştırmak mecburiyetinde kalmıştır. Yesevî, tasavvufu Şamanlıkla kaynaştırmıştır. Onların cehrî zikir yapmaları, şarkı söylemeleri, raks etmelerini bazı araştırmacılar tasavvufa Şamanlığın tesiri olarak belirtiyorlar."⁸⁸

Müminov, Ahmet Yesevî fikirlerinin esasını Yusuf Hemedanî'ye dayandırmak, Yesevîyye ve Nakşibendîyye tarikatlarına dair bazı vesikaları ve problemleri dış görünüşe göre, sathî olarak mukayese etmeye, iki tarikatın da temelini Hocaganîyye tarikatında aramamıza sevk eder ki, bu yanlıştır. Bu Hocaganîyye'ye dayandırma fikri Nakşibendîler tarafından ortaya atılmıştır ve onlara hizmet etmiştir. Bugüne kadar ulaşan bütün vesikalar bunu gösteriyor ve bunun Yesevîlik gerçeğinin bilinmesine engel olduğuna işaret etmektedir.⁸⁹ Ardından da, "Bağdat ve Horasan'daki tasavvuf ekollerinin Yesevîyye tarikatının oluşmasında o kadar etkili olmadığını, Yesevîyye tarikatının doktrini (ilmi) asırlara yayılan Türkistan Mübeyyidilerinin doktrini ile âdetlerinin devamı olmuştur, sonucuna varmaktadır. Bu görüşü destekleyecek mahiyetteki incelemeyi Z.V.Togan'da buluyoruz: "Yesevîliğin yayıldığı Sırderya, İlek ve Fergana bölgelerindeki Türklerin Mazdeizm ve Muğ dini, Mani veya Senevî (düalist) mezheplere mensubiyetini hatırlatır. Hikmetlerde tekerrür eden "Pir-i Mugan" tabiri, bir remiz olmakla beraber, açıkça Batı Türkistan'daki "Muğlar" ile ilgilidir."⁹⁰ Bartold da, "Mübeyyidileri'in çoğu İlek (Ilak) köyleri arasında bulunuyordu" diyor.⁹¹ Ahmet Yesevî ve Yesevîlik üzerinde araştırma yapan Müminov "Türk Manibaizm dininin ve Manibey edebiyatının meydana çıkışı, bu civarda çok eski asırlara uzanan Türk-İran ilişkilerinin derinleşmesinin tabii neticesi idi. Ahmet Yesevî'nin hikmetlerinde de Manibey edebiyatına has, tür ve konulara rastlanır"⁹² tespitini yapmaktadır. Bu görüşler üzerine Esin, şöyle bir değerlen-

Vostoçnoy Evropı, s. 251.

87 Köprülü, "Hoca Ahmet Yesevî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.I.

88 Tacikova, *İslâm: Dünyanın*, s. 118.

89 Müminov, *Yesevîyyenin Membaları*, s. 23.

90 Esin, "Ahmet Yesevî", *Türk Edebiyatı*, s. 32.

91 Bartold, *a.g.e.*, s. 216.

92 Müminov, *a.g.e.*, s. 27.

dirmede bulunuyor: "Yesevî'nin yaşadığı devirde Balasagun'da, Budist Karahı-taylar bulunuyordu ve Budizm tekrar canlanmıştı. Hikmetlerdeki bazı tabirle-ri Budist Türk metinlerinde de görmüştük. Meselâ, beşerî zaafları yenmiş velî anlamına "eren" tabiri, Yesevî tarikatındaki başı tıraş etmek usûlü, Budist "to-ryn"ların (rabip) âdeti idi. Hikmetlerin şekli ve bazı remizleri de Budist edebi-yatını hatırlatır."⁹³ Zeki Velidî Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmatlar" adlı makalesinde, Yesevîliğin Manihaizm'le bağdaştığını gösteren bir delil gösteriyor.⁹⁴

Burada tüm araştırmacılar Ahmet Yesevî'nin İslâm'ı yaymada ve öğretmede muhataplarına davranış hürriyetini tanıyarak ün kazandığını, dolayısıyla toplu-mun İslâm'ın evrensel değerlerini kazandığını dikkate almıyor. Ama Yesevîliğin en bariz hususiyeti Türk geleneğinden doğmuş olması noktasında bütün araştı-rıcılar hemfikirdirler.

Yesevîliğe dair yeni malûmat olarak kabul ettiğimiz bir eser de, Safiaddin Orun Koylakî tarafından 590 h./1291 m. yılında Türkçe'ye tercüme edilen *Neseb-Nâme*'dir. Bu kaynağa dayanarak, Müminov şöyle bir beyanda bulunuyor: Bu-güne kadar İslâm araştırmacılarının gözünden kaçan bir çok mesele, bu *Neseb-nâme*'de yer almaktadır. "Sufra" terimine ilk önce bu kaynakta rastlanır. Bu ke-lime "sarı olmak, sarı" gibi anlamlara gelir. *Neseb-Nâme*'de "Sufradarlık", "Sufra tutmak" şekillerinde görülen kavram, "idrak etmek", "şakirtlere başlık etmek" anlamlarında kullanılır. *Neseb-Nâme*'deki bilgilere göre, ilk "sufra tutucular" Ah-met Yesevî'nin atası İshak Bab ile babası İbrahim Şeyh'tir. Ahmet Yesevî de Ye-sî'ye sufra tutmak için gönderilmiştir. Demek ki, sufra tutmak Yesevîyye Tarika-tının ananevî bir mirasıdır. Bizim kanaatimize göre yukarıda zikredilen *Neseb-na-me* eserinde yer alan "sufra tutmak" kavramı "sofra tutmak" olarak algılanmalı-dır. Çünkü sufra tutmak kavramı bir şey ifade etmiyor. Ayrıca metinde "sin" har-fi "sad" olarak yanlış istinsah edilmiş de olabilir. Nitekim *Divan-ı Hikmet* te "*Hak sofrası yayıldı, nasip, pay alın*"⁹⁵ şeklinde ifadeler geçmektedir. "Hak sofrası", "sofra tutmak" kavramlarının Allah'ın nasibi "Hikmet"ten pay almayı, öğrenme-yi gerçekleştiren bir müessese veya belli şahıslar tarafından topluma sunulan öğ-reti (doktrin) olduğu anlaşılmaktadır. Kültürümüzde önemli yeri olan misafirper-verlik, konuk ağırlamak, misafirlere özel sofraya hazırlamak, emek kutsallığı gibi değerlerin, İslâm ile beraber dinî-tasavvufî anlam kazanması muhtemeldir. Buna ilâve olarak Korkut Ata'nın: "*Atanın terbiyesin gören oğul, sofraya çeker*" vecizesi de, kültürümüzdeki misafirperverliğin önemini vurgulamaktadır. Burada Ahmet Yesevî'nin babasının sofrasını açmaya muktedir olup, "sofra tutma" zamanının geldiğini bildiren, bir menkibeyi de hatırlatmakta yarar vardır: "*Yesî'de bir hü-*

93 Esin, "Ahmet Yesevî", *Türk Edebiyatı*, s. 32.

94 Togan, "Yesevîliğe Dair Bazı Yeni Malûmatlar" 1993.

95 Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 119.

kümdar Karaçuğ dağının kaldırılmasını emretmiş ve tüm evliyâları toplamışsa da sonuca varamamış. Bu haber Ahmet Yesevî'ye yetince, o ablasına aktarmış. Ablası da: 'Babamın vasiyeti var, senin zamanının gelip gelmediğini babamızın türbesi içinde bulunan bir sofraya tayin edecektir. Eğer o sofrayı açabilirsen, zubur zamanın geldi demektir, var git!' demiş. Türbeye giden Ahmet sofrayı bulup açmış, böylece zubur zamanının geldiği anlaşılmış. Sofrayı yanına alıp Yesi'ye doğru hareket etmiş".⁹⁶

Görüldüğü gibi, Yesevî'ye tarikatının menşei hakkında yapılmış incelemeleri karşılaştırarak sonuç almak şimdilik zordur. Çünkü yeterli malzemelere sahip değiliz.

Tarihte Abbasilerin iktidara gelişiyle İran, Orta Asya, Kuzey Afrika, Mısır vs. bölgelerde siyasî hüviyetteki bir çok akımın meydana çıktığı bilinen bir gerçektir. Her bir akımın, ilk başta siyasî gerekçelerle ve sonradan da Kur'an'a, dine dayalı felsefi yorumları kazandığını göz önünde bulundurduğumuzda, Müminov'un ve Ocak'ın tespitlerine olumlu bakabiliriz. Ama bunlar da tahminden ibarettir. Ahmet Yesevî ve Yesevîliğe dair yeni vesikalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Orta Asya'da bulunan müesseseler tarafından ciddi araştırmalar yapılmaktadır. Yesevîliğe dair yeni malumatlar buldukça yeni görüşlerin, tespitlerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Tesiri

Ahmet Yesevî, bize göre tasavvufun ilk dönemi ile ikinci dönemi arasında geçiş noktasında bulunmaktadır. Muhyiddin Arabî ile ilk dönem tasavvuf düşüncesi doruk noktasına ulaşmış ve Vahdet-i Vücut anlayışı ile yaygın bir kabul görmüştür. Ahmet Yesevî'de en önemli noktalardan biri, insanın 'insan-ı kâmil'e ulaşmak için çaba göstermesi gereğidir. Bu çaba ise eğitimidir. Eğitiminin temellerini, içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan Ahmet Yesevî, Türk töresini, Türk dilini tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temelini ilk taşları koymuştur. Bu yüzden Ahmet Yesevî, tasavvufun hem ilk dönemine, hem de ikinci dönemine girebilen bir kavşak noktasıdır.⁹⁷

Köprülü: "Ahmet Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış olmasında değil, İslâmiyetin Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek rublar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Yesevî'den önce Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş kimseler yok değildi; lakin onlar, ya büyük İslâm merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile acemleşmişler, yahut,

⁹⁶ Eraslan, "Yesevî'nin Fakrnamesi", TDEE, s. 39.

⁹⁷ Temren, *Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi*, s. 26.

yeni dinin umumileşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp, devam edebilecek kuvvetli bir şey tesirine muvaffak olmamıştı¹²⁸ diyor.

Ahmet Yesevî, Orta Asya'nın Türk kabilelerinin Müslümanlaşmasında önemli rol oynamıştır. Yesevîlik kültürünün dilinin Türkçe olmasının da Türk çevresinde tesiri büyüktür. Yesevîliğin tesiri başlıca şu sahalarda olmuştur: 1- Kıpçak, yani bugünkü Kuzey Türkleri, 2- Türkmen sahası, 3- Azerî sahası, 4- Batı Türkleri, yani Anadolu sahası, 5- Hindistan, 6- Afganistan.

Bugün bile bu bölgelerde Yesevîliğe mensup olan kimseler vardır. Seyhun mıntıkası ile Özbek, Kazak bozkırlarında Ahmet Yesevî'nin ehemmiyeti asla azalmamış ve hiçbir tarikat onun yerini tutamamıştır. Yesevîlik Yunus Emre'nin yetiyeceği manevî ortamı hazırlamış ve onu da etkilemiştir. Hoca Ahmet Yesevî Anadolu ve Rumeli'yi fetheden kuvvetlerin başında bulunan Horasan erenlerinin manevî atası idi. Ondan beş asır sonra gelen Evliya Çelebî (ö.1681)'nin Yesevî'yi büyük babalarından sayması boşuna değildir. Son olarak, Şafak Baran'ın sözüyle, Ahmet Yesevi, İbn Arabî'yi bile tesiri altında bırakmış bir şahsiyettir, diyebiliriz.

Sonuç

Dün olduğu gibi bugünde Ahmet Yesevî düşüncesi insanlığı kurtaracak bir "âb-ı hayat" hüviyetini korumaktadır.

Ahmet Yesevî eğitim kaynağı olarak, kendine özgü Türk İslâm mutasavvıfları usûlünü belirlemiştir.

Ahmet Yesevî'nin yaşadığı dönem; Türk hanedanları arasındaki taht mücadeleleri, başka dindeki Karakitay'ların Maverâünnehir'i yağmalaması, sürekli kargaşanın ve siyasi istikrarsızlıkların mevcut olduğu dönemdi. Bu şartlar altında o, toplumu İslâm çizgisine, Peygamber yoluna davet eden, onun gibi olmaya çablayan ve onun insanlık, aydınlık için yaptıklarını gerçekleştiren, birliğe, bölücülüğe karşı İslâmî mezhepleri hoşgörüyü çağıran, tarihî bir şahsiyet olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeni görüş ve kaynaklardan hareketle çalışmamızın sonucunda Ahmet Yesevî'nin m. 1103 (1105) yılında doğduğu kanaatine vardık.

Ahmet Yesevî'nin Yusuf Hemedanî'ye intisabı konusunda önceden alışılmış olan görüşlerin tutarsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Ahmet Yesevî'nin intisap ettiği hocaları Bahaaddin İsficabî ve Arslan Bab'dır. Çalışmamızın sonucunda Ahmet Yesevî'nin ne Melametî, ne de Mübeyyidi ve ne de Bâtunî, Rafizî olduğu ortaya çıktı. Tersine bunlar gibi siyasi hüviyet taşıyan unsurları birleştirmeye çalış-

şan, temiz halk Müslümanlığını temsil eden bir ıslahatçı olduğu görülmektedir.

Divan-ı Hikmet ve müellifi üzerinde yaptığımız araştırma sonucunda kendi kültürümüzü bilmediğimiz, o kültürümüzün özünden uzak kaldığımızın farkına vardık. Buradan da "*Kendini bilen, Rabbini bilir*" kaidesinin ne kadar yerinde olduğunu fark ettik.

Kültürümüzde, milletimizin vicdanında bu kadar sevgi, itibar gören velinin tarihî şahsiyeti, hayatı üzerindeki bilgilerimizin sadece tahminlerden ibaret oluşu ne kadar acı bir gerçektir.

Son olarak Ahmet Yesevî ilmini öğrenmemiz ve dünyaya tanıtmamız gerekmektedir. Çünkü buna insanlığın ihtiyacı vardır.